

Обов'язкові примірники як базис державної статистики друку дитячих книг в Україні

О. В. Петренко

ДНУ "Книжкова палата України імені Івана Федорова", м. Київ, Україна

Paper received 06.06.2016; Accepted for publication 15.06.2016.

Анотація. Розглянуто базові засади функціонування системи обов'язкового примірника. Виокремлено фактори, що визначають характер державної статистики друку дитячої книги і впливають на її об'єктивність. Описано ключові елементи вихідних відомостей, які становлять базис для державного обліку випуску дитячих книг. Проаналізовано типові помилки у видавничому оформленні дитячих книг та з'ясовано загальні тенденції відображення повноти і правильності наведення вихідних відомостей у дитячих книгах.

Ключові слова: обов'язковий примірник, дитячі книги, державна статистика друку, вихідні відомості видань.

В сучасному українському соціумі відбуваються соціально-історичні трансформації, що, в свою чергу, потребують переосмислення і ґрунтовного дослідження. Накопичення, зберігання, наукове опрацювання і раціональне використання державних фондів друкованої продукції та національної бібліографії складає підґрунтя для подальшого розвитку української культури.

Не останнє місце у цьому процесі становить дослідження тенденцій випуску дитячої книги в незалежній Україні. Такі наукові розвідки неможливі без використання даних національної бібліографії та державної статистики друку дитячих книг.

Основою для створення й розвитку національної інформаційної бази бібліографії та державного статистичного обліку всіх видань в Україні є система обов'язкового примірника (ОП) документів, яка забезпечує формування, розвиток і зберігання національних архівних документальних фондів та реалізовує головну мету – збереження національної документальної пам'яті України.

Збирання та опрацювання статистичних адміністративних даних у сфері видавничої діяльності в Україні згідно із Законом України "Про видавничу справу" [1] виконує Державна наукова установа "Книжкова палата України ім. Івана Федорова". На підставі цих даних державні органи статистики формують статистику друку України.

На об'єктивність державної статистики друку впливають такі фактори:

- вчасне надходження ОП;
- повнота надходжень ОП;
- правильність і повнота наведення вихідних відомостей у виданнях.

Фахівці Книжкової палати неодноразово висвітлювали у фаховому науково-практичному журналі "Вісник Книжкової палати" проблеми, що безпосередньо пов'язані з об'єктивністю показників державної статистики друку в Україні. Зокрема проблемам повноти і своєчасності надходжень обов'язкових примірників книжкових видань до Книжкової палати України як базису статистичного обліку друкованої продукції України присвячено публікації Г. Братської, Т. Жигун, В. Полякова, Т. Устіннікової, В. Чепрасової. Поточну статистику книговидання систематично узагальнює та аналізує С. Буряк. Аналітичні огляди щодо стану оформлення видавцями вихідних відомостей у книжкових виданнях за останні десять років відображено в публікаціях Г. Плиси, А. Фідельської й

авторки цього дослідження. Окрім того, фахівці Книжкової палати готують до друку щорічний статистичний збірник "Друк України".

Серед усього масиву наукових досліджень й аналітичних розвідок дитячі книги якщо й згадувалися, то тільки побіжно і переважно у загальному контексті. У зв'язку з цим існує нагальна проблема ґрунтовного аналізу головних елементів вихідних відомостей обов'язкових примірників, які створюють основу для державної статистики друку дитячих книг.

Усі обов'язкові примірники видань для дітей проходять у Книжковій палаті України державне бібліографічне реєстрування та низку процесів фахового опрацювання в наукових відділах, як то: систематизацію за видами видань, централізовану каталогізацію, статистичне опрацювання, спостереження щодо оформлення у виданнях вихідних відомостей та аналізування виявлених помилок у видавничому оформленні видань, контроль за доставлянням видавцями ОП та надходженням від них звітів про випуск друкованої продукції за звітною формою № 1-В (книги) [2].

Система контролювання за доставлянням ОП дитячої книги базується на дослідженні наданих видавцями звітів № 1-В (книги) й перевірки наявності ОП за допомогою створених пошукових електронних баз даних. Тут варто зауважити, що на сьогодні первинним та основним об'єктом для здійснення статистичного обліку є ОП, а вторинним і допоміжним – форми звітності про випуск видавничої продукції.

Про такий принцип обліку також зазначено в щойно розробленому Книжковою палатою проекті національного стандарту "Інформація та документація. Статистичний облік випуску видань. Основні положення", який спрямовано на затвердження до Департаменту технічного регулювання Мінекономрозвитку України наприкінці 2015 року.

Для можливості визначення тенденцій функціонування системи ОП в Україні Книжкова палата щороку постійно проводить дослідження доставлених ОП усіх видів видань вітчизняного виробництва, в тому числі й дитячих, які надходять у фонд Державного архіву друку, та здійснює порівняльний аналіз випуску друкованих видань в Україні за роками.

Повноцінний облік статистики друку дитячих книг за допомогою новітніх технологій надає можливість відслідковувати своєчасність надходжень обов'язкових примірників до Книжкової палати України і визначати сумлінність видавців щодо дотримання

Закону України "Про обов'язковий примірник документів" [3]. Результати таких досліджень узагальнено й опубліковано автором цієї публікації в журналі "Вісник Книжкової палати" [4, 5] та оприлюднено під час проблемно-цільового навчання "Формування фондів спеціалізованих бібліотек України для дітей: реалії та перспективи" для завідувачів відділів комплектування та обробки документів обласних і центральних міських бібліотек для дітей [6].

Аналіз своєчасності та повноти надходжень ОП дає підстави зробити припущення про те, що окремі видавництва й видавничі організації, ймовірно, не усвідомлюють усієї важливості поповнення національної документальної пам'яті для історії країни та захисту авторських прав. Для прикладу можна згадати дуже відоме в Україні видавництво "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА". Незважаючи на те, що архів Книжкової палати віднесено до наукових об'єктів, що становлять національне надбання, це вшановане видавництво надсилає не всі ОП своїх видань. В першу чергу мова йде про малотиражні та високовартісні видання з поліпшеним художнім оформленням.

Беззаперечним є той факт, що сучасна друкована українська дитяча книга – складний системний об'єкт, який являє собою змістову та художню цілісність. За матеріально-конструктивним і художнім наповненням друкована дитяча книга має відповідати певним вимогам. Її структура, формат, оформлення та шрифт мають відповідати вимогам відповідної аудиторії читачів – дітей різних вікових категорій. Тому складовими сучасної друкованої дитячої книги є дві базові підсистеми: текстова й ілюстративна.

Проте фахівцями Книжкової палати будь-яка дитяча книга розглядається й аналізується за повнотою і правильністю видавничого оформлення, тобто, наявністю усіх необхідних елементів вихідних відомостей. Під вихідними відомостями, згідно з національним стандартом України ДСТУ 4861:2007 "Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості" (ISO 8:1977, NEQ; ISO 1086:1991, NEQ; ISO 7275:1985, NEQ), розуміємо сукупність даних, які характеризують видання та призначені для інформування користувачів, бібліографічного оброблення і статистичного обліку [7]. Цим стандартом визначаються та регулюються правила наведення вихідних відомостей, так би мовити, "паспортних даних" будь-якої книги, в тому числі й дитячої.

В ДСТУ визначено правила наведення вихідних відомостей на трьох сторінках книжкових видань: титульній сторінці, звороті титульного аркуша та останній сторінці. В деяких випадках у дитячих книгах дозволяється переносити практично всі відомості, окрім відомостей про автора та назву, на третю або четверту сторінку видання чи навіть палітурки. Здебільшого це пов'язано з малим обсягом або малим форматом окремих дитячих книг.

Зауважимо, що в наступному переліку представлено ключові елементи вихідних відомостей, які є вкрай важливими для здійснення повного статистичного обліку: відомості про серію, відомості про автора(-ів), назва видання, літературний жанр, читацька адреса (вікові особливості), відомості про перевидання, відомості про переклад, місце випуску,

рік випуску, Міжнародний стандартний номер книги (ISBN), формат паперу, відомості про тираж, повні найменування видавця та виготовлювача видання.

Мета зазначеного дослідження передбачає більш детальний огляд наведення важливих для державної статистики елементів вихідних відомостей дитячих книг. Наприклад, під час оформлення вихідних відомостей у серійних виданнях видавці часто не зазначають слово "Серія" перед назвами самих серій, що частково ускладнює ідентифікацію видання за цією ознакою. Так, приміром видавництво "Аргумент Принт" у виданнях серії "Жива казка" відомості про серію подає в неналежному місці та без зазначення слова "Серія". Однак те ж саме видавництво у виданнях серії "Прочитай казку, збери пазл" на титульних сторінках взагалі не наводить відомості про серію, а на обкладинках назву серії зазначає з певними відмінностями – "Пазл усередині. Вчись, грайся, збирай", що є грубим порушенням правил видавничого оформлення. Інше видавництво "Колесо життя" в книжці-розфарбовці "Целебная боюська" словосполучення "Доктор сказка" зазначило так, що з огляду на видавниче оформлення книги це словосполучення можна вважати назвою серії, хоча насправді – це назва спільного проекту психологічного центру зі школою терапевтичної метафори.

Вкрай рідко, але трапляється, що у дитячих книгах важко визначити авторів цих видань. На жаль існують видавці, які систематично допускають такі помилки. Зокрема ТОВ ВКФ "БАО" (м. Донецьк) та створена на його базі нова видавнича організація ПП "Кристал Бук" (м. Київ) у значній частині своїх видань замість терміну "укладач" помилково наводять термін "автор-укладач". Таке подання не можна вважати коректним з позиції, що автором тексту книги прийнято вважати особу, яка самостійно чи у співавторстві написала певний оригінальний текст, а от укладачем вважається особа, яка опрацювала, узагальнила чи впорядкувала вже наявні відомості або тексти.

Окрім цієї помилки ПП "Кристал Бук" періодично ускладнює статистичний облік їхніх книг за одним з головних елементів видавничого оформлення – відомостей про автора, за рахунок допущення розбіжностей у поданні цього елемента, наведеного в різних місяцях книжкового видання. Як приклад, у I кварталі 2016 року перед фахівцями Книжкової палати постало непросте завдання: з'ясувати кого потрібно вважати автором книги "Головна енциклопедія для дошкільнят" випущеної ПП "Кристал Бук". У макеті анотованої каталожної картки, відповідно до положень ДСТУ ГОСТ 7.80–2007 "Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання", автором зазначено М. О. Хаткіну, а в самому бібліографічному описі, згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1–2006 "Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання", в області відомостей про відповідальність, де повторюються прізвище та ім'я автора, про неї взагалі не згадано, натомість зазначено "автор-укладач О. В. Зав'язкін". Такі протиріччя є грубим помилкою в оформленні видань згідно з ДСТУ 4861 [7, п. 4.6], до того ж уповільнюють процес статистичного обліку.

Допущення розбіжностей у поданні назви в межах

однієї книги в першу чергу свідчить про некваліфікованість редакторів відповідних видавництв і видавничих організацій. Подібні помилки виникають дуже рідко, проте їх допускають не лише нові та невідомі видавці (видавництва "Країна Мрій" і "Ліра", ФОП Стасюк Л. С.), а ще й метри видавничої справи (видавництва "Знання", "Махаон-Україна", "Ранок", "Український письменник").

Одним з важливих елементів вихідних відомостей дитячої книги, на нашу думку, є відомості про читачу адресу, що передбачають обов'язкове зазначення вікових особливостей потенційних користувачів. Такі дані важливі не лише для деталізації державної статистики, а ще й допомагають батькам і бібліотекарям у підборі книг для дітей відповідно до їхнього віку. За останні три роки серед масиву дитячих книг, в яких не вказано вікові категорії читачів, найбільше зафіксовано книжки таких видавців: видавництво "Віват", ФОП Зімба О. О. (незарєєстрована назва "Вісім лапок"), Дочірнє підприємство з іноземними інвестиціями "Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля", видавництво "Фоліо", ПП "Чайка".

Не краща тенденція простежується у перевиданнях дитячих книг. Наприклад, у видавництві "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА" книгу Всеволода Нестайка "Тореодори з Васюківки" передруковували близько двадцяти разів, однак про це повідомлялося не в усіх перевиданнях. Подібна ситуація склалася з перекладними виданнями – відсутні відомості про оригінальне видання, з якого зроблено первинний переклад чи перший передрук, як у книзі казок братів Грімм, випущених СПД ФО Карпенком В. М.

Дуже ускладнюють ведення статистичного обліку допущені видавцями помилки стосовно наведення найменування (імені) видавця, поданого в різних елементах вихідних відомостей: у вихідних даних, у макеті анотованої каталожної картки, у випускних даних. Наприклад, ТОВ "КОНФОРМ СТАЙЛ" на титульних сторінках книг для дітей "Найкращий подарунок у світі" (автор О. Лобода) і "Маленький принц" (автор А. де Сент-Екзюпері) вказало, що видавцем книг є видавництво "Київський будинок книги". Але ця організація не зарєєстрована як видавництво та відповідно до переліку Державного реєстру суб'єктів видавничої справи, має дозвіл лише на розповсюдження видань, а не на видавничу або виготовельну діяльність. Окрім того, підтвердженням права товариства "КОНФОРМ СТАЙЛ" на видавничу діяльність, є наведення у згаданих книгах номера ISBN і штрих-коду, які належать тільки цьому товариству.

На жаль серед масиву дитячих видань часто фіксується заміна найменування (імені) видавця на видавничу або торгову марку. Так усім відоме видавництво "Зелений пес" не є таким. Відповідно до Свідоцтва суб'єкта видавничої справи видавцем є ТОВ "Гамазин", а не видавництво "Зелений пес" чи видавництво братів Капранових, хоча посаду директора ТОВ "Гамазин" справді посідає один з братів – Дмитро Віталійович. Працівники Книжкової палати неодноразово звертали увагу видавців Капранових на допущену ними помилку, однак усі звернення досі залишаються проігнорованими [8].

Іноді доводиться з'ясувати й уточнювати найме-

нування видавця за допомогою Міжнародного стандартного номера книги (ISBN). Наприклад, ТОВ "Мега. ТД" ні на титульних, ні на останніх сторінках книг серії "Найкращі твори малюкам" не вказало своє найменування, але завдяки номерам ISBNs це вдалося з'ясувати. Наявність номерів ISBNs оригінальних книг, з яких зроблено переклади або чергові перевидання також допомагають у заповненні реєстраційних полів "Повторність", "Країна" і "Мова" в електронній базі даних, яка є основою для систематичного звітування про повторність випуску та переклади з інших мов дитячих книг.

Наступними по значущості елементами вихідних відомостей вважаються відомості про місце і рік випуску дитячої книги. Потрібно зауважити, що помилки у відомостях про рік випуску трапляються вкрай рідко. Проте ПП Гаркуша О. Є. у книзі "Азбука природи" (автор Л. Б. Кудрявська) та видавництво "Глорія" у книзі з розфарбовками "Домалюй-ко!" взагалі не вказали рік випуску своїх видань. В таких випадках умовним роком випуску фахівці Книжкової палати реєструють рік надходження ОП до Книжкової палати.

Статистичні дані свідчать, що помилки у відомостях про місце випуску книги трапляються частіше, ніж у відомостях про дату її публікації. Проте, місця розташування великих і відомих видавців (на кшталт "Аргумент Принт", "Віват", "Егмонт Україна", "Майстер-клас", "Горсінг плюс") добре відомі фахівцям Книжкової палати і вони, за потреби, у базах даних заповнюють поле "місце видання" без наявних у книзі відомостей.

Проте найбільшою складністю в здійсненні державного обліку статистики друку дитячих книг в Україні вважаємо відсутність у виданнях відомостей про їх тираж. Цей критерій обліку наводять поряд з показниками кількості видань (друкованих одиниць) в усіх зведених таблицях як внутрішніх статистичних звітів, так й опублікованих статистичних матеріалів (збірник "Друк України", журнал "Вісник Книжкової палати", розділ "Видавничі справи" на сайті Державного комітету телебачення і радіомовлення України [9]).

Недотримання вимог Закону України "Про видавничу справу" [1, ст. 23] і ДСТУ 4861 [7, п. 5.1.12] допускають у своїх виданнях не лише недосвідчені видавці, а й великі видавництва з багаторічним досвідом роботи. Зокрема, ПП "Видавничий дім "Школа" у книгах серії "Малюк-розумяк" не зазначає відомості про тираж. А приватна фірма "Еспада" у книгах серії "Малюк" не подає ні відомості про тираж, ні про обсяг видання в умовних друкованих аркушах (УДА).

Проведене дослідження доводить, що об'єктивність державної статистики друку дитячих книг в Україні у повній мірі залежить від своєчасного доставляння видавцями усіх обов'язкових примірників. Сучасним видавцям потрібно усвідомити, що від своєчасності надходжень ОП їхніх видань до Книжкової палати України залежить не лише поповнення державного архівного фонду, це також дозволяє гарантовано отримувати безоплатну рекламу своєї друкованої продукції.

Правильне оформлення вітчизняними видавцями потрібних елементів вихідних відомостей безпосередньо впливає на якість статистичного обліку дитячих

книг в Україні. Ґрунтовний аналіз статистики друку дитячих книг дає можливість здійснити державний облік випуску дитячих книг в цілому, виокремити

фактори, що визначають об'єктивний характер державної статистики, та виявити тенденції випуску книг для дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про видавничу справу [Електронний ресурс] : Закон України від 05.06.1997 № 318/97-ВР. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/annot/318/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрану.
2. Форми звітності 1-В [Електронний ресурс] : файли для скачування / ДНУ "Кн. палата України ім. Івана Федорова". – Режим доступу : http://ukrbook.net/form_zvit.html. – Назва з екрану.
3. Про обов'язковий примірник документів [Текст] : Закон України від 9.04.1999 № 595-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 18. – С. 36.
4. Петренко, О. Статистика друку сучасної дитячої книги в Україні [Текст] / Оксана Петренко // Вісник Книжкової палати. – 2015. – № 11. – С. 11-16.
5. Петренко, О. Статистика друку сучасної дитячої книги в Україні [Текст] / Оксана Петренко // Вісник Книжкової палати. – 2015. – № 12. – С. 9-15.
6. Петренко, О. В. Статистика дитячої книги в Україні: критерії державного обліку [Електронний ресурс] / Петренко О. В. // Проблемно-цільове навчання "Формування фондів спеціалізованих бібліотек України для дітей: реалії та перспективи" (18-22 квіт. 2016 р.) / НБУ для дітей. – Режим доступу : <http://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=7491>. – Назва з екрану.
7. Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості (ISO 8:1977, NEQ; ISO 1086:1991, NEQ; ISO 7275:1985, NEQ) [Текст] : ДСТУ 4861:2007. – Чинний від 2009-01-01. – Київ : Держспоживстандарт України, 2009. – IV, 46 с. – (Національний стандарт України).
8. Зелений пес [Електронний ресурс] : про видавництво. – Режим доступу : <http://www.greenpes.com/index.php?page=about>. – Назва з екрану.
9. Зведені адміністративні дані про випуск видавничої продукції [Електронний ресурс] / Держкомтелерадіо України. – Режим доступу : http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=34099. – Назва з екрану.

REFERENCES

1. About Compulsory Copy of Documents [Text] : The Law of Ukraine from 9.04.1999 № 595-XIV // Official Journal of Ukraine. – 1999. – № 18. – P. 36.
2. About Publishing issue [Electronic resource] : The Law of Ukraine from 05.06.1997 № 318/97-VR. – Access : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/annot/318/97-%D0%B2%D1%80>. – Title screen.
3. Reporting forms 1-B [Electronic resource] : Files to download / The State National Establishment "Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov". – Access : http://ukrbook.net/form_zvit.html. – Title screen.
4. Petrenko, O. Statistics of the modern children book printing in Ukraine [Text] / Oksana Petrenko // Book Chamber Journal. – 2015. – № 11. – P. 11-16.
5. Petrenko, O. Statistics of the modern children book printing in Ukraine [Text] / Oksana Petrenko // Book Chamber Journal. – 2015. – № 12. – P. 9-15.
6. Petrenko, O. V. Statistics of children books in Ukraine: state criteria of accounting [Electronic resource] / Petrenko O. V. // Problem-based learning "Fund Formation of specialized children libraries in Ukraine: realities and perspectives" (18-22 Apr. 2016) / NLU for children. – Access : <http://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=7491>. – Title screen.
7. Information and documentation. Publications. Imprint (ISO 8: 1977, NEQ; ISO 1086: 1991, NEQ; ISO 7275: 1985, NEQ) [Text] : ISO 4861: 2007. – Valid from 2009-01-01. – Kyiv : State Committee of Ukraine, 2009. – IV, 46 p. – (National standard of Ukraine).
8. The Green Dog [Electronic resource] : about publishing. – Access : <http://www.greenpes.com/index.php?page=about>. – Title screen.
9. The administrative data about the publishing products issue [Electronic resource] / The State Committee for television and radio broadcasting of Ukraine. – Access : http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=34099. – Title screen.

Required copies as the basis of the state statistics of children book publishing in Ukraine

Petrenko O.

Abstract. The basic principles of functioning of the compulsory copies system have considered. The factors of influence on the objective state statistics of publishing children book are mentioned. The key elements of the publisher's imprint that form the basis for state accounting of publishing children books are described. The typical mistakes in the publishing design of children books are analyzed and general trends for completeness and accuracy of publisher's imprint guidance in children books are found out.

Keywords: compulsory copy, children books, state printing statistics, publisher's imprint.

Обязательные экземпляры как базис статистики печати детских книг в Украине

О. В. Петренко

Аннотация. Рассмотрены базовые принципы функционирования системы обязательного экземпляра. Выделены факторы, которые определяют характер государственной статистики печати детской книги и влияют на её объективность. Описаны ключевые элементы выходных сведений, которые составляют базис для государственного учёта печати выпуска детских книг. Проанализированы типовые ошибки издательского оформления детских книг и выяснены общие тенденции отображения полноты и правильности приведения выходных сведений в детских книгах.

Ключевые слова: обязательный экземпляр, детские книги, государственная статистика печати, выходные сведения изданий.